

BALTIJOS FOLKLO IR EZOTERIKOS TYRIMŲ ASOCIACIJA

BAFES tyrimų publikacija 01

Ikikrikščioniškos baltų religijos šaltiniai ir rekonstrukcijos

Duomenys, interpretacija ir rekonstrukcijos ribos

Projektas: BAFES-R-001

Institucinis autorius: Baltijos folkloro ir ezoterikos tyrimų asociacija (BAFES)

Versija: 1.0

Publikavimo data: 2026 m. rugpjūčio 26 d.

Kalba: lietuvių

Tyrimo laikotarpis: 2026

Leidimo vieta: Lietuva

Svetainė: bafes.org

Kontaktai: info@bafes.org

Informacija apie publikaciją

Šioje publikacijoje pateikiamas užbaigtas pirmasis projekto BAFES-R-001 „*Ikikrikščioniškos baltų religijos šaltiniai ir rekonstrukcijos*“ tyrimų ciklas. Tai institucinė tyrimų publikacija, parengta remiantis projekto šaltinių registru, teiginių matrica, šaltinių bylomis, istoriografiniais palyginimais, archeologiniais patikrinimais ir papildoma pirminių šaltinių kontrole.

Recenzavimo statusas: atliktas vidinis šaltinių auditas ir papildoma pirminių šaltinių patikra. Publikacija nebuvo išoriškai recenzuota.

Finansavimas: projektui BAFES-R-001 nėra registruota specialiai šiam projektui skirta išorinio finansavimo.

Licencija: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0), išskyrus citatas ir trečiųjų šalių medžiagą, kuriai taikomos pirminių teisių turėtojų teisės.

Rekomenduojama citata: Baltic Association for Folklore and Esoteric Studies (BAFES). 2026. *Ikikrikščioniškos baltų religijos šaltiniai ir rekonstrukcijos: duomenys, interpretacija ir rekonstrukcijos ribos*. BAFES Research Publication 01. Projektas BAFES-R-001. Versija 1.0. Lietuva: BAFES.

Reikšminiai žodžiai: baltų religija; baltų mitologija; Lietuva; Prūsija; Perkūnas; Teliavelis; Curche; būrimas; ritualo specialistai; šventosios vietos; laidosena; žirgo aukojimas; žmonių aukojimas; Romow; Criwe; šaltinių kritika.

Santrauka

Ikikrikščioniškos Baltijos regiono religijos dažnai aprašomos taip, tarsi jos būtų sudariusios vientisą sistemą, kurią galima atkurti iš išlikusių vardų, kronikų, archeologinių duomenų, folkloro ir vėlyvesnių etnografinių užrašų. Iš tikrųjų šaltinių bazė yra nepilna ir labai netolygi. BAFES-R-001 tyrė, ką išlikusi medžiaga iš tiesų leidžia pagrįstai teigti, kur interpretacija yra pagrįsta ir kur prasideda šiuolaikinė rekonstrukcija.

Pirmajame tyrimų cikle viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų rašytiniai šaltiniai buvo lyginami su archeologiniais duomenimis ir šiuolaikiniais šaltinių kritikos tyrimais. Ypatingas dėmesys skirtas 1249 m. Kristburgo sutarčiai, Livonijos eiliuotajai kronikai, Petriui Dusburgiečiui, Haličo-Voluinės metraščiui, 1262 m. Chronografui, Jano Łasickio ankstyvųjų naujųjų laikų katalogui, taip pat archeologiniams laidosenos, žirgų, ginklų ir sakralinio kraštovaizdžio tyrimams. Vėlesnės korekcinės patikros metu tiesiogiai patikrinta 1262 m. Chronografo rankraštinės tradicijos kritinė rekonstrukcija ir paskelbto Kristburgo sutarties faksimilės fragmento duomenys.

Šaltiniai tvirtai liudija regioniskai įvairias politeistines tradicijas, įvardytas dieviškas ar kulto figūras, burtų metimą, specializuotus ritualo atlikėjus, šventas gamtines vietas, sudėtingas laidosenos praktikas ir ritualinį žirgų naudojimą. Viduramžių kronikose taip pat yra keli pasakojimai apie realiai įvykdytus ritualinius belaisvių nužudymus, nors jų dažnio ir norminio statuso nustatyti neįmanoma.

Perkūnas turi stiprų ankstyvą patvirtinimą keliuose šaltinių kontekstuose. Curche patikimai siejamas su kasmetiniu kultiniu kontekstu po derliaus nuėmimo, tačiau įprastas apibūdinimas „derliaus dievas“ yra interpretacija, o ne pačios sutarties formuluotė. Teliavelis patikimai priklauso XIII a. tekstinei tradicijai, tačiau su juo siejamo kalvio ir Saulės pasakojimo istorinė kilmė tebėra literatūrinio ir filologinio tyrimo klausimas.

Duomenys tiesiogiai nepateikia vieno fiksuoto visiems baltams bendro panteono, vieningos valstybinės religijos, centralizuotos žynių hierarchijos ar standartinės ritualinės sistemos, bendros visoms baltų tautoms. Įtakingo pasakojimo apie Romow ir Criwe negalima laikyti tiesioginiu „baltų Vatikano“ įrodymu. Vėlyvasis folkloras ir šiuolaikinės rekonstrukcijos yra vertingi vėlesnių tradicijų ir jų recepcijos liudijimai, tačiau jų negalima automatiškai perkelti į XIII amžių.

Pagrindinė išvada nėra nei ta, kad baltų religiją galima visiškai rekonstruoti, nei ta, kad apie ją beveik nieko negalime žinoti. Išlikę duomenys leidžia išskirti reikšmingą istorinį branduolį, tačiau jis yra regioninis, netolygus ir reikalauja nuolat skirti šaltinio liudijimą, istorinę išvadą ir vėlesnę rekonstrukciją.

Turinys

1. Įvadas
 2. Tyrimo klausimas ir metodas
 3. Šaltinių kraštovaizdis
 4. Šaltinių kritika ir nepriklausomumo problema
 5. Politeizmas ir panteono problema
 6. Įvardytos dieviškos ir kulto figūros
 7. Būrimas ir ritualo specialistai
 8. Sakralinis kraštovaizdis
 9. Mirtis, laidosena ir pomirtinio gyvenimo sampratos
 10. Žirgai, aukojimas ir ritualinis veiksmas
 11. Žmonių aukojimas ir karo grobio problema
 12. Romov ir Criwe
 13. Łasickis ir šaltinių bazės plėtra ankstyvaisiais naujaisiais laikais
 14. Vėlyvasis folkloras, tęstinumas ir rekonstrukcija
 15. Ką galima atsakingai rekonstruoti?
 16. Ribotumai ir atviri klausimai
 17. Išvada
- A priedas. Duomenų santrauka
Literatūra
-

1. Įvadas

Ikikrikščioniška baltų religija mus pasiekė fragmentais. Nėra išlikusio viduramžių veikalo, kurį būtų parašęs lietuvių, prūsų, kuršių, žiemgalių ar žemaičių tradicijos atstovas ir kuriame būtų sistemiškai aprašyta jo religija. Neišliko ir baltų žynio tekstas, kuriame iki christianizacijos būtų nuosekliai išdėstyti mokymas, ritualai, dievybių hierarchija, sakralinė teisė ar kosmologija. Daugumą ankstyvųjų rašytinių liudijimų paliko žmonės, buvę už aprašomų tradicijų ribų: misionieriai, kryžiaus žygių institucijos ir dalyviai, krikščionių kronikininkai, politiniai stebėtojai arba vėlesni autoriai, rašę visuomenėse, kurias krikščionybė jau buvo smarkiai pakeitusi.

Tokia padėtis sukuria suprantamą pagundą. Menka šaltinių gausa skatina vėlesnius skaitytojus jungti atskirus fragmentus į užbaigtą sistemą. Viena tekste rastas dievybės vardas gauna funkciją iš kito šaltinio. Vėlyvas liaudies tikėjimas užpildo spragą viduramžių kronikoje. Sąrašas tampa panteonu. Specialią ritualinę funkciją atlikęs žmogus paverčiamas žynių luomo nariu. Šventa vieta ima liudyti centrinę šventovę. Keli panašūs tekstai skaičiuojami kaip keli nepriklausomi patvirtinimai net tada, kai jų literatūrinis ryšys nėra aiškus.

Ne mažiau klaidinanti ir priešinga kraštutinybė. Kadangi šaltiniai krikščioniški, polemiški, fragmentiški ir kartais priklausomi vienas nuo kito, galima nuspręsti, jog jie beveik nieko patikimo nepasako apie ikikrikščioniškas baltų religijas. Toks skepticizmas taip pat per didelis. Viduramžių tekstai ne kartą išsaugo konkrečius vardus, veiksmus, ritualinius kontekstus ir aprašymus. Archeologija nepriklausomai patvirtina dalį materialiojo pasaulio, apie kurį kalba rašytiniai šaltiniai. Šiuolaikinė filologija ir šaltinių kritika leidžia daug tiksliau nei senesnės sintetinės schemos atskirti tekstinį faktą nuo vėlesnės interpretacijos.

Projektas BAFES-R-001 buvo sukurtas remiantis būtent šia tarpine pozicija. Jo tikslas nebuvo parengti dar vieną pilną „baltų religijos“ rekonstrukciją. Keltas siauresnis klausimas: ką išlikę liudijimai leidžia nustatyti pagrįstu patikimumu ir kur prasideda istorinė rekonstrukcija?

Šis skirtumas svarbus ne tik baltistikai. Religijos, apie kurias žinome daugiausia iš priešiškų, išorinių, vėlyvų ar fragmentiškų šaltinių, ypač lengvai tampa nepagrįsto tikrumo objektais. Problema pirmiausia metodologinė, tik po to mitologinė. Atsakinga rekonstrukcija turi išlaikyti skirtumą tarp to, ką sako šaltinis, ką keli šaltiniai kartu daro tikėtina, ką išveda šiuolaikiniai tyrimai ir kas tebėra nežinoma.

Todėl pirmajame tyrimų cikle duomenys vertinti pagal atskirus teiginius. Rašytiniai šaltiniai lyginti chronologiškai ir kontekstualiai. Kur buvo įmanoma, remtasi kritiniais leidimais, o ne populiariais perpasakojimais. Panašūs pasakojimai tikrinti dėl galimos tekstinės priklausomybės. Archeologiniai duomenys naudoti kaip nepriklausoma materialių teiginių kontrolė, tačiau ne kaip trumpiausias kelias į religinės prasmės atkūrimą. Vėlyvasis folkloras laikytas pirmiausia vėlesnės tradicijos liudijimu, jei tęstinumo nebuvo galima pagrįsti atskirai.

Susidariusi panorama viena prasme yra gana nuosekli, kita prasme sunkiai pasiduoda supaprastinimui. Turime stiprių duomenų apie kelias dieviškas ar kulto figūras, būrimą, ritualo

specialistus, šventas vietas, aukojimo veiksmus, religinę reikšmę turėjusias laidosenos praktikas ir kai kuriuos pasikartojančius regioninius modelius. Kur kas silpnesni duomenys apie vieną visą baltų pasaulį apėmusią vieningą sistemą.

Šioje publikacijoje pateikiamas visas toks rezultatas. Tai nėra visų kada nors su baltų mitologija sietų vardų katalogas. Tai duomenų žemėlapis, parodantis stipriausias temas, pagrindines neaiškias vietas ir tuos taškus, kuriuose vėlesnė rekonstrukcija neretai tapo užtikrintesnė, nei leidžia išlikti šaltiniai.

2. Tyrimo klausimas ir metodas

Pagrindinis tyrimo klausimas buvo:

Ką, remiantis išlikusiais duomenimis, galima nustatyti, pagrįstai išvesti, laikyti neaiškiu arba tik rekonstruoti apie ikikrikščioniškas baltų religines tradicijas?

Projektas rėmėsi keturiais praktiniais skirtumais.

Pirma, istorinio šaltinio teiginys nėra tapatus jo aprašomai istorinei tikrovei. Jei Petras Dusburgietis rašo, kad religinis autoritetas turėjo įtaką plačiame pagoniškame pasaulyje, neabejotina, kad toks sakiny yra tekste. Tačiau už jo slypėjusi institucinė sistema yra atskiras istorinis klausimas.

Antra, keli tekstai nebūtinai reiškia kelis nepriklausomus liudijimus. Viduramžių kompiliatoriai skolinosi, vertė, adaptavo ir paveldėjo medžiagą. Teiginys, pasikartojantis trijuose kūriniuose, vis tiek gali kilti iš vieno ankstesnio informacijos kanalo. Todėl dokumentų skaičius nėra patikimas nepriklausomų stebėjimų skaičius.

Trečia, materialūs duomenys ir religinė prasmė turi būti atskiriami. Archeologija gali nustatyti, kad žirgas buvo palaidotas konkrečiame kontekste arba kad ginklai lydėjo žmogaus palaikus. Be papildomų duomenų ji negali nustatyti tikslaus tikėjimo, kuris paskatino tokį veiksmą.

Ketvirta, vėlyvesnė tradicija nėra automatiškai ankstyvesnė tradicija. XIX ir XX a. folkloras gali išsaugoti senus motyvus, tačiau tarp viduramžių praktikos ir jos vėlyvos fiksacijos yra šimtmečiai christianizacijos, socialinių pokyčių, rašytinės kultūros sklaidos ir reinterpretacijos. Tęstinumą reikia pagrįsti ten, kur tai įmanoma, o ne laikyti savaime suprantamu.

Vidinėje BAFES-R-001 darbo sistemoje pagrindiniai teiginiai buvo klasifikuojami kaip dokumentuoti, interpretaciniai, hipotetiniai, tradicijos teiginiai arba neišspręsti klausimai. Viešame tekste ši kodavimo sistema nekartojama, nes ji yra tyrimų valdymo priemonė, o ne paaiškinimo pakaitalas. Tačiau pagrindinis principas išlieka visoje publikacijoje: pasitikėjimo lygis turi sekti duomenis, o ne rekonstrukcijos patrauklumą.

Tyrimo korpusą sudarė kelių rūšių medžiaga.

Ankstyviausiam rašytiniam sluoksniui priskirti 1249 m. Kristburgo sutartis, Henrikas Latvis, Livonijos eiliuotoji kronika, Haličo-Voluinės metraštis, 1262 m. Chronografas ir Petro Dusburgiečio *Chronica terrae Prussiae*. Šių tekstų žanrai labai skirtingi. Teisinė sutartis nėra karinė poema.

Chronografinė kompiliacija nėra liudytojo ataskaita. Kryžiaus žygio kronika nėra neutrali etnografija. Šie skirtumai patys yra šaltinių analizės dalis.

Antrąjį sluoksnį sudaro ankstyvųjų naujųjų laikų autoriai, tokie kaip Janas Łasickis, kurio žemaitiškų dieviškų ir antgamtinių vardų katalogas yra itin turtingas, tačiau sudėtingas interpretuoti. Tokie šaltiniai gali saugoti autentišką vietinę medžiagą ir kartu atspindėti kalbinius nesusipratimus, literatūrinį išdėstymą, krikščionišką klasifikavimą ar mokslinį aiškinimą.

Archeologiniai tyrimai naudoti tikrinant materialius teiginius apie kremaciją, žirgų laidojimą, ginklus, pakinktus ir ritualinius kontekstus. Romano Shiroukhovo, Mindaugo Bertašiaus, Gedimino Petrausko ir kitų darbai parodo, kiek daug galima nustatyti iš materialių duomenų, tačiau kartu atskleidžia pavojų pernelyg greitai pereiti nuo daikto prie teologijos.

Šiuolaikinė istorinė, filologinė ir istoriografinė literatūra naudota ne kaip vienas autoritetas, bet kaip konkuruojančių modelių laukas. Projekte ypač remtasi Norberto Vėliaus, Iljos Lemeškino, Rolando Kregždžio, Nijolės Laurinkienės, Stepheno C. Rowello, Dariaus Barono, Vykinto Vaitkevičiaus, Gintaro Beresnevičiaus, Rasos Mažeikos, Seweryno Szczepańskiego ir Franciso Youngo darbais.

Vienu požiūriu rezultatas sąmoningai konservatyvus: projektas renkasi siauresnę išvadą, kuri atlaiko šaltinių kritiką, o ne įspūdingesnę schemą, priklausančią nuo kelių neįrodytų tapatinimų.

3. Šaltinių kraštovaizdis

3.1 Kristburgo sutartis

1249 m. sudaryta Kristburgo sutartis yra vienas svarbiausių ankstyvųjų dokumentinių šaltinių senųjų prūsų religinei praktikai tirti. Skirtingai nuo vėlyvesnės pasakojamosios kronikos, tai teisinis dokumentas, atsiradęs konflikto, christianizacijos ir sutartų įsipareigojimų aplinkoje. Jo religinės nuostatos nebuvo rašomos siekiant išsaugoti prūsų tradiciją būsimiems istorikams. Jose įvardytos praktikos ir figūros, kurių krikščionių valdžia tikėjosi atsisakysiant naujai atsivertusių žmonių.

Tekste Curche minimas kasmet pasikartojančiame kontekste po derliaus nuėmimo, vartojama formuluotė, rodanti jo traktavimą „kaip dievo“, ir kalbama apie liejamas aukas. Sutartyje taip pat minimi Tulissones ir Ligaschones, susiję su laidosenos praktika, bei žodis *nisum* aprašyme apie mirusįjį. Šios detalės ypač vertingos todėl, kad yra datuotame teisiniame dokumente, o ne vėlesnėje mitografinėje sintezėje.

Originali sutartis neišliko. Todėl BAFES neteigia tyrusi originalią viduramžių chartiją. Projekte remtasi paskelbta dokumentine tradicija, o korektinės peržiūros metu atitinkamas paskelbtos lotyniškojo A nuorašo faksimilės fragmentas palygintas su Rolando Kregždžio analizuota patikslinta transkripcija. Formos Curche, Tulissones, Ligaschones ir *nisum* patvirtintos tiek, kiek būtina šiame darbe pateikiamiems teiginiams (Kregždys 2012).

Sutartis yra stiprus konkrečių terminų ir praktikų egzistavimo liudijimas, tačiau gerokai silpnesnis šaltinis, kai mėginama tiksliai apibrėžti jų funkcijas. Draudimas rodo, kad praktika buvo pakankamai

reikšminga, jog ją reikėjo reguliuoti. Tačiau jis nebūtinai paaiškina praktiką tomis kategorijomis, kurias būtų vartoję patys jos dalyviai.

3.2 Livonijos pasakojamoji tradicija

Henrikas Latvis ir Livonijos eiliuotoji kronika ne kartą aprašo būrimą, karą, ritualinius sprendimus ir susidūrimus su baltų grupėmis. Dalis šių šaltinių vertės kyla iš motyvų pasikartojimo skirtingose situacijose. Burtai naudojami sprendimuose dėl būsimų veiksmų ir dieviškos pagalbos. Livonijos eiliuotoji kronika lietuviškame kontekste mini *Perkune* ir pateikia ryškų ritualo specialisto, paprastai perduodamo kaip *blūtekirl*, epizodą: jis meta burtus, atlieka ritualinį veiksma su gyvūnu, pranašauja baigtį ir suformuluoja pažadą dievams.

Šie šaltiniai nėra etnografiniai vadovai. Jų scenas formuoja pasakojimas, žanras, auditorija ir krikščioniška perspektyva. Ritualinės kalbos eiliuotoje kronikoje negalima laikyti stenograma. Tačiau literatūrinė forma nereiškia, kad kiekviena konkreti detalė išgalvota. Tinkamas atsakas yra nei pažodinis tikėjimas, nei atmetimas, o palyginimas.

3.3 Haličo-Voluinės metraštis ir 1262 m. Chronografas

XIII a. Rusios raštijos aplinka išsaugojo kai kuriuos svarbiausius ankstyvus lietuviškus dieviškus vardus. Haličo-Voluinės metraštyje lietuviški religiniai vardai pasirodo politiniuose ir kariniuose kontekstuose. 1262 m. Chronografas pateikia atskirą Andaj, Perkūno, Žvorūnos ir Teliavelio seką, o prie kelių figūrų yra paaiškinimų.

Tiesioginė Iljos Lemeškino kritinės rekonstrukcijos kontrolė buvo svarbus BAFES-R-001 korekcinis žingsnis. Projekte tikrinti atitinkami skaitymai išlikusioje rankraštinėje tradicijoje, kurią reprezentuoja Archyvinis, Varšuvos, Vilniaus ir Zabelino nuorašai. Vardų seka ir lydinčios glosos priklauso kritiškai atkuriamai tradicijai ir nėra šiuolaikinis išradimas (Lemeškin 2009; Vėlius 1996).

Tačiau keturi rankraštiniai liudijimai nereiškia keturių nepriklausomų istorinių stebėjimų. Rankraštinė tradicija turi genealoginių ryšių ir redakcinių šakų. Įrodymų vienetas čia yra tekstinė tradicija, o ne paprastas išlikusių nuorašų skaičius.

Haličo-Voluinės metraščio ir Chronografo santykis taip pat sudėtingesnis nei visiškos priklausomybės ar visiško nepriklausomumo modelis. Tiesioginis vieno lietuviško religinio sąrašo skolinimasis iš kito nenustatytas, tačiau abu kūriniai priklauso susijusiai literatūrinei aplinkai. Todėl pasikartojantys vardai yra reikšmingi, bet jų negalima mechaniškai skaičiuoti taip, tarsi du nesusiję stebėtojai būtų nepriklausomai užrašę tą patį reiškinį.

3.4 Petras Dusburgietis

XIV a. pradžioje baigta Petro Dusburgiečio *Chronica terrae Prussiae* yra vienu metu nepakeičiamas ir pavojingas šaltinis. Joje pateikti vieni įtakingiausių prūsų religijos aprašymų, įskaitant šventas giraites ir vandenį, laidosenos tikėjimus, aukojimą, Romow ir Criwe.

Pavojus susijęs su vėlesne recepcijos istorija. Dusburgiečio fragmentai dažnai būdavo ištraukiami iš pasakojimo aplinkos ir naudojami taip, tarsi būtų skaidrūs institucijų aprašymai. Rasos Mažeikos išsami Romow ir Criwe pasakojimo analizė vertinga būtent todėl, kad išvengia dviejų lengviausių kraštutinių: nelaiko teksto tiesioginiu reportažu ir kartu neatmeta jo kaip vien moralizuojančios fikcijos (Mažeika 2023).

Dusburgietis rašė Teutonų ordino dokumentiniame ir literatūriniame pasaulyje. Kai kuriuose kontekstuose jo naudojimas ankstesne rašytine medžiaga yra įrodomas. Todėl jo religinių pasakojimų panašumas į ankstesnius tekstus turi būti analizuojamas priklausomybės požiūriu prieš laikant jį nepriklausomu patvirtinimu.

3.5 Ankstyvųjų naujųjų laikų katalogai

XVI amžiuje šaltinių padėtis keičiasi. Rašytinių duomenų daugėja, tačiau kartu didėja istorinė distancija nuo XIII a. religinio pasaulio. Ryškus pavyzdys yra Jano Łasickio *De diis Samagitarum*. Jame išliko didelis su žemaičių tikėjimais ir praktikomis siejamų vardų katalogas. Kai kurie įrašai gali atspindėti tikrus vietinius dievybių vardus, dvasias, ritualinius terminus, namų būtybes ar gamtos reiškinius, o kiti gali būti nesuprasti bendriniai žodžiai ar autoriaus klasifikacijos rezultatas.

Katalogas vertingas būtent dėl savo nevienalytiškumo. Silpnybė atsiranda tada, kai kiekvienas neįprastas ar didžiąja raide parašytas terminas automatiškai paverčiamas senovės dievu. Ilgas sąrašas neįrodo didelio ir sistemiško panteono. Kiekvieną elementą reikia vertinti atskirai, remiantis kalbiniais, kontekstiniais, lyginamaisiais ir istoriografiniais duomenimis.

4. Šaltinių kritika ir nepriklausomumo problema

Istorinė rekonstrukcija tampa nepatikima, kai ta pati informacija skaičiuojama kelis kartus nepaklausus, kaip ji keliavo.

BAFES-R-001 ši problema matoma keliais lygmenimis.

Pirmasis yra rankraščių priklausomybė. Išlikę 1262 m. Chronografo nuorašai perduoda tekstinę tradiciją su išsišakančiais ryšiais. Jie didina pasitikėjimą, kad konkretus skaitymas priklausė tradicijai, tačiau nėra keturios etnografinės lauko ataskaitos.

Antrasis lygmuo yra literatūrinė kūrinių priklausomybė. Žinoma, kad Petras Dusburgietis kai kuriose kronikos dalyse naudojo ankstesnę medžiagą. Vėliau Nicolausas von Jeroschinas Dusburgietį vertė ir perdirbo. Todėl Jeroschinas negali būti cituojamas kaip nepriklausomas viduramžių Romow ar Criwe liudytojas vien todėl, kad jo tekstas yra kitoje knygoje.

Trečiasis lygmuo yra informacinė priklausomybė be tiesioginio kopijavimo. Du tekstai gali būti tekstologiškai skirtingi, bet remtis persidengiančia intelektine ar žodine aplinka. Dėl šios priežasties atsargiai reikia vertinti Haličo-Voluinės metraštį ir 1262 m. Chronografą. Jų lietuviški fragmentai nėra įrodytai nukopijuoti vienas iš kito, tačiau visiškas informacinių kanalų nepriklausomumas taip pat nenustatytas.

Iš to kyla naudinga taisyklė: duomenis reikia sverti pagal informacijos kanalų nepriklausomumą, o ne vien skaičiuoti dokumentus.

Šis principas veikia kelias svarbias temas. Trys rašytiniai laidosenos aprašymai yra mažiau įtikinami, jei galėjo remtis bendra institucine tradicija. Archeologiniai duomenys tampa ypač svarbūs, nes suteikia tikrai kitokį informacijos kanalą. Pasikartojantis vieno trečdalis karo grobio motyvas yra mažiau įspūdingas, jei vėlesni autoriai galėjo paveldėti ankstesnę pasakojimo medžiagą arba pati dalis priklausė platesnėms viduramžių konvencijoms. Dievybės vardas, pasirodantis nepriklausomuose kalbiniuose ir literatūriniuose kontekstuose, yra reikšmingesnis, kai tie kontekstai iš tiesų nepriklausomi.

Šaltinių kritika ne visada silpnina išvadas. Kai kuriais atvejais ji jas sustiprina, nes parodo, kurie teiginiai išlieka atmetus pasikartojančius duomenis. Geras pavyzdys yra Perkūnas. Jo ankstyva fiksacija nepriklauso vien nuo vienos rankraščių šeimos. Livonijos eiliuotoji kronika suteikia atskirą tekstinę aplinką, o Chronografas pateikia kitą ankstyvą įrašą su griaustinio glosa. Rimtai vertinant šaltinių priklausomybę, toks tarpšaltinis modelis tampa reikšmingesnis, o ne silpnesnis.

5. Politeizmas ir panteono problema

5.1 Ką patvirtina duomenys

Keli ankstyvi šaltiniai mini dievus daugiskaita ir išsaugo įvardytas dieviškas ar kulto figūras. Haličo-Voluinės metraštis, Livonijos eiliuotoji kronika ir 1262 m. Chronografas kartu kuria šį vaizdą. Kristburgo sutartis prideda konkrečiai prūsišką kulto figūrą Curche.

Minimaliam analitiniam politeizmo apibrėžimui to pakanka. Kelias XIII ir XIV a. pradžios baltų grupės galima pagrįstai apibūdinti kaip religinių tradicijų, pripažinusių kelias dieviškas ar kulto galias, dalyves.

Tokiai išvadai nereikia pilnos teologijos. Politeizmas yra siauresnis teiginys nei fiksuoto panteono egzistavimas. Jis reiškia kelių dieviškų galių pripažinimą, tačiau nereikia, kad visos baltų grupės turėjo tą patį sąrašą, rangus, mitus, institucijas ar ritualinį kalendorių.

5.2 Kaip sukuriamas fiksuotas panteonas

Griežtesnės rekonstruoto panteono schemos paprastai priklauso nuo kelių interpretacinių veiksmų.

Vienas jų yra skirtinguose šaltiniuose esančių vardų tapatinimas. Diviriks gali būti tapatinamas su Perkūnu, Nunadievė su Andaj, Medeina su Žvorūna. Tokie siūlymai gali turėti kalbinių, struktūrinių ar funkcinių argumentų, tačiau viduramžių tekstai patys šių tapatybių nenurodo.

Antras veiksmas yra sąrašo tvarkos interpretavimas kaip rango. Vardų seka paverčiama hierarchija, nors sąrašai gali būti tvarkomi literatūriniais, mnemoniniais, sintaksiniais ar kontekstiniais sumetimais.

Trečias veiksmas yra regioninės ar tekstinės įvairovės pavertimas viena religine sistema. Lietuviška, prūsiška, žemaitiška ir kita medžiaga sudedama į vieną lentelę.

Ketvirtas veiksmas yra politinio konteksto interpretavimas kaip valstybinės religijos įrodymo. Su valdovu ar politiniu įvykiu siejama dievybė tampa oficialaus valstybinio panteono dalimi.

Kiekvienas toks žingsnis konkrečiu atveju gali būti pagrindžiamas. Problema atsiranda tada, kai keli neaiškūs žingsniai sujungiami, o galutinė sistema pateikiama kaip tiesioginis viduramžių liudijimas.

Todėl BAFES-R-001 atmeta teiginį, kad išlikę XIII a. sąrašai patys savaime pateikia vieningą ranginį valstybinį panteoną. Tai nėra teiginys, kad struktūruotų panteonų apskritai nebuvo. Tai teiginys apie išlikusių duomenų ribas.

5.3 Regioniniai religiniai pasauliai

Platesnis vaizdas geriau atitinka giminingų, bet regioniskai įvairių religinių tradicijų modelį. Baltų kalbų giminytė ir kultūriniai ryšiai leidžia lyginti. Panašios ritualinės formos taip pat galėjo judėti per politines ribas. Tačiau kalbinė giminytė nepanaikina vietos istorijos.

Prūsiška medžiaga susiformavo kitokioje dokumentinėje aplinkoje nei lietuviška. Žemaitiški duomenys ne visada tiesiogiai sutampa su vienais ar kitais. Kuršių ir žiemgalių epizodai pasiekė mus dar kitomis politinėmis ir pasakojimo aplinkybėmis. Christianizacija taip pat vyko nevienodai skirtingu laiku ir skirtinguose regionuose.

Istoriškai tikėtina rekonstrukcija turi numatyti ir bendrus modelius, ir vietinius skirtumus. Duomenys nepatvirtina nei visiško susiskaidymo, nei vienos vieningos religinės sistemos.

6. Įvardytos dieviškos ir kulto figūros

6.1 Perkūnas

Perkūnas turi vieną stipriausių ankstyvųjų pozicijų visame šaltinių korpuse.

Livonijos eiliuotoji kronika lietuviškame kontekste mini *Perkune*. 1262 m. Chronografas Perkūną pateikia sekoje Andaj, Perkūnas, Žvorūna, Teliavelis ir prie jo vardo prideda su griauستiniu susijusią glosą. Tai skirtingos tekstinės aplinkos, o Chronografo skaitymas tiesiogiai patikrintas pagal kritinę rankraštinės tradicijos rekonstrukciją (Meyer 1876; Lemeškin 2009).

Tai leidžia daryti tvirtą išvadą: Perkūnas buvo anksti paliudyta lietuvių dieviška ar kulto figūra, bent vienoje ankstyvoje tekstinėje tradicijoje susieta su griauستiniu.

To nepakanka pilnai Perkūno rekonstrukcijai. Tikslus jo rangas nenustatytas. Šaltiniai neįrodo, kad jis buvo vienintelis aukščiausias valstybinės sistemos dievas. Jie nerodo, kad kiekvienas vėlyvame folklоре aptinkamas motyvas jau egzistavo XIII amžiuje. Jie taip pat automatiškai neįrodo Perkūno tapatybės su kiekvienu panašiai interpretuojamu kituose sąrašuose esančiu vardu.

Išsamus Nijolės Laurinkienės tyrimas atskleidžia su Perkūnu susijusios kalbinės, folklorinės ir istorinės medžiagos turtingumą (Laurinkienė 1996). Tačiau ankstyvajai rekonstrukcijai vėlesnės medžiagos gausa neturi panaikinti skirtumo tarp ankstyvo liudijimo ir vėlyvos tradicijos. Stipriausia išvada yra būtent tai, kad Perkūno istoriniam matomumui nereikia vėlyvojo folkloro.

6.2 Diviriks ir tapatinimo problema

Siūloma lygybė Diviriks = Perkūnas yra geras tikėtino, bet neįrodyto tapatinimo pavyzdys. Hipotezę palaiko struktūriniai ir filologiniai argumentai, ir ji gali būti teisinga. Tačiau nė vienas išlikęs viduramžių tekstas tiesiogiai tokios tapatybės nenurodo.

Todėl atsakinga formuluotė turi likti lyginamoji: Diviriks gali būti su Perkūnu susijusi arba jam tapati figūra, tačiau tai tebėra hipotezė. Ši tapatybė negali būti naudojama kaip nematomas tiltas, leidžiantis sujungti du sąrašus dar prieš pačios tapatybės įrodymą.

6.3 Teliavelis

Teliavelis yra ir gerai paliudytas, ir sunkiai interpretuojamas.

Vardas pasirodo dviejuose skirtinguose XIII a. tekstiniuose korpusuose. 1262 m. Chronografe Teliavelis pateikiamas kaip kalvis, susijęs su Saulės nukalimu ir jos patalpinimu arba įmetimu į dangų. Tiesioginė Lemeškino kritinės rekonstrukcijos analizė patvirtina, kad kalvio ir Saulės aprašymas priklauso rankraštinei tradicijai (Lemeškin 2009; Vėlius 1996).

Šį tekstinį faktą reikia atskirti nuo pasakojimo istorinės kilmės.

Lemeškinas atkreipė dėmesį į galimą literatūrinį ryšį su bibliniu Tubal Kainu, kuris chronografinėje literatūrinėje aplinkoje taip pat siejamas su metalo apdirbimu. Vardo, amato ir literatūrinio konteksto panašumas kelia pagrįstą klausimą: ar kompiliatorius vietinį vardą ar figūrą neinterpretavo per jam pažįstamą knyginį modelį?

Ši galimybė neįrodo, kad Teliavelis buvo išgalvotas. Vardo pasirodymas Haličo-Voluinės metraštyje be to paties kalvio ir Saulės pasakojimo prieštarauja paprastai išradimo teorijai. Šiuo metu stipriausią formuluotę galima suskirstyti į tris lygmenis:

1. Teliavelis yra anksti paliudytas vardas.
2. Chronografas dokumentuoja su šiuo vardu susietą kalvio ir Saulės aprašymą.
3. Būtent šio aprašymo kilmė ir istorinis autentiškumas tebėra diskusijų objektas.

Vėlesni tapatinimai, tokie kaip Teliavelis = Kalvelis arba Teliavelis = Velnias, gali būti produktyvios mokslinės hipotezės. Jie nėra tiesioginiai XIII a. tekstų teiginiai.

6.4 Curche

Curche pasirodo viename ankstyviausių ir stipriausių dokumentinių kontekstų visame korpuse, 1249 m. Kristburgo sutartyje.

Sutartis Curche pateikia kasmetiniame kontekste po derliaus nuėmimo, vartoja frazė *pro deo* ir mini liejamas aukas. Todėl agrarinis ryšys nėra savavališkas. Tačiau įprasta santrauka „Curche buvo prūsų derliaus dievas“ peržengia pažodinį teksto turinį.

Šis skirtumas gali atrodyti nedidelis, bet jis parodo, kaip rekonstrukcija ilgainiui sukieta į tariamą faktą. Kai šiuolaikinis funkcinis apibūdinimas kartojamas žinyuose, svetainėse ir schemose, skaitytojai lengvai pradeda manyti, kad jį pateikė pats viduramžių šaltinis.

Rolandas Kregždys suabejojo paprastomis paveldėtomis interpretacijomis ir pasiūlė sudėtingesnę etimologinę bei funkcinę istoriją, įskaitant galimą ryšį su galvijais ir antrinę agrarinę interpretaciją (Kregždys 2012). Sewerynas Szczepański sutartį nagrinėja platesniame prūsų christianizacijos religiniame ir politiniame kontekste (Szczepański 2017).

BAFES-R-001 nekeičia vieno silpno tikrumo kitu vien todėl, kad naujesnė interpretacija įdomesnė. Patikimas istorinis branduolys yra siauresnis: Curche paminėtas kasmetiniame kultiniame kontekste po derliaus nuėmimo ir traktuotas kaip dieviška figūra. Tiksliai jo funkcija ir etimologija lieka atviros.

6.5 Andaj, Nunadievis, Žvorūna ir Medeina

Ankstyvieji lietuviški sąrašai išsaugo ir kitus vardus, kurių tarpusavio ryšius rekonstruoti sunku.

Andaj patikimai priklauso kritinei Chronografo tradicijai. Nunadievis pasirodo kitame ankstyvame tekstiniame korpuse. Jų siūloma tapatybė įmanoma, bet nenustatyta. Šaltiniai nepateikia pakankamai bendros funkcinės informacijos, kad tapatinimas būtų patikimas.

Žvorūna taip pat patikimai paliudyta Chronografo tradicijoje, o ją lydinti glosa turi zoologinį pobūdį. Medeina arba Medeinas pasirodo kitame ankstyvame lietuviškame kontekste. Jų siejimas per mišką, gyvūnus ar medžioklę turi ilgą historiografinę tradiciją ir dažnai laikomas akivaizdžiu. Vis dėlto ankstyvieji šaltiniai nenurodo, kad abu vardai žymi tą pačią figūrą.

Šie atvejai parodo, kodėl rekonstruotas panteonas popieriuje gali atrodyti stabilesnis nei šaltiniuose. Diagrama neapibrėžtumą pašalina pačiu savo dizainu. Istoriniai duomenys to padaryti negali.

7. Būrimas ir ritualo specialistai

7.1 Būrimas metant burtus

Burtų metimas yra vienas stipresnių tarpregioninių modelių, nustatytų šiame tyrime.

Henrikas Latvis aprašo burtų naudojimą sprendimuose, susijusiuose su dieviška pagalba ir būsimais veiksmais. Livonijos eiliuotojoje kronikoje yra daugiau scenų, kuriose metami burtai. Petras Dusburgietis taip pat mini prūsų kreipimąsi į dieviškas galias metant burtus prieš svarbius veiksmus.

Šių pasakojimų aplinkybės ir formuluotės skiriasi. Jų negalima suvesti į vieną standartinę techniką. Vis dėlto pasikartojimas kelių grupių ir skirtingų šaltinių kontekstuose leidžia daryti

platesnę istorinę išvadą: XIII ir XIV a. pradžioje burtų metimu paremta divinacija buvo praktikuojama keliose baltų bendruomenėse.

Ši išvada stipresnė už teiginį, paremtą vienu įspūdingu epizodu, tačiau siauresnė už teiginį apie vieną bendrą baltų būrimo instituciją. Nežinome, ar visur buvo naudojami tie patys daiktai, specialistai, maldos, taisyklės ar aiškinimo būdai.

Livonijos eiliuotojoje kronikoje taip pat yra scena, kuri gali atspindėti skapulimantiją, tai yra būrimą iš mentės kaulo. Epizodas svarbus, bet pavienis. Jis patvirtina tokios praktikos galimybę, tačiau neleidžia nustatyti jos paplitimo ar institucinės formos.

7.2 Tulisssones ir Ligaschones

Kristburgo sutartis Tulisssones ir Ligaschones sieja su laidosenos praktika ir krikščioniška aiškinamąja formule palygina juos su pagonių žyniais.

Tikslios jų funkcijos lieka neaiškios. Nežinoma, ar šie du žodžiai žymėjo skirtingas pareigybes, termino variantus, susijusias funkcijas ar lotynų autoriaus ne iki galo suprastas kategorijas. Etimologiniai argumentai taip pat pateikė skirtingų rekonstrukcijų.

Sutartis gana tvirtai rodo ritualinę specializaciją. Tam tikri žmonės turėjo atpažįstamas funkcijas laidojimo apeigose, kalboje, aiškinime ar tarpininkavime. Vadinti juos visiškai organizuota žynija reikštų šaltiniui priskirti daugiau institucinės struktūros, nei jis iš tiesų pateikia.

7.3 Blūtekirl epizodas

Blūtekirl epizodas Livonijos eiliuotojoje kronikoje pateikia ryškų specializuoto ritualinio veikimo vaizdą. Šis asmuo meta burtus, atlieka veiksmą su gyvūnu, numato karinio sumanymo baigtį ir suformuluoja religinį pažadą.

Net jei perduotas žodis buvo kronikininko vartotas aprašomasis terminas, o ne vietinės pareigybės pavadinimas, pačią sceną sunku paaiškinti be specializuoto ritualinio autoriteto sampratos.

Kartu su Kristburgo sutartimi tai leidžia daryti tvirtą, bet ribotą išvadą: bent kai kuriose baltų visuomenėse buvo žmonių, atlikusių specializuotas ritualines funkcijas.

Duomenys nepatvirtina paveldimo luomo, vieningos dvasininkijos hierarchijos, bendro iššventinimo ar visiems baltams bendros žynijos. Ritualo žinovų egzistavimo nereikia išplėsti iki bažnytinės institucijos modelio.

8. Sakralinis kraštovaizdis

Šventos gamtinės vietos yra dar viena tema, kurią patvirtina tiek rašytiniai šaltiniai, tiek vėlesni tarpdisciplininiai tyrimai.

Petras Dusburgietis mini šventas giraites, laukus, vandenį ir konkrečias vietas, laikytas sakraliomis. Šie liudijimai dera su platesniu Baltijos ir Šiaurės Europos religijos istorijos modeliu,

kuriame ritualinė reikšmė buvo siejama ne tik su pastatytomis šventyklomis, bet ir su kraštovaizdžio objektais.

Vykintas Vaitkevičius parodė, kokias galimybes baltų šventviečių tyrimams suteikia istorinių šaltinių, vietovardžių, archeologijos, geografijos ir folkloro derinimas (Vaitkevičius 2003). Jo darbai taip pat parodo, kodėl kiekvieną konkrečią vietą būtina vertinti atskirai.

Bendra išvada tvirta: šventos gamtinės vietos egzistavo ir buvo reikšmingos.

Visai kito lygmens duomenų reikia teiginiui „šis kalnas, akmuo, gojus, šaltinis ar laukas XIII amžiuje buvo ikirikščioniška šventvietė“. Iškalbingas vietovardis gali išlikti dėl daugybės priežasčių. Vėlyvas padavimas gali išsaugoti senesnę atmintį, bet gali atsirasti ir po christianizacijos. Archeologinis radinys gali rodyti veiklą, tačiau neatskleisti jos ritualinės reikšmės.

Terminas *alka* ar *alkas* ypač lengvai paverčiamas automatiniu įrodymu. Kalbiniai ir folkloriniai duomenys gali padaryti vietą įdomią tyrimui, tačiau pats pavadinimas nedatuoja sakralinės funkcijos ir neįrodo jos tęstinumo.

Todėl atsakinga sakralinio kraštovaizdžio istorija turi būti kuriama vieta po vietos. Stiprūs atvejai atsiranda tada, kai sutampa kelios nepriklausomos linijos: ankstyvas tekstinis liudijimas, vietovardžio duomenys, archeologinis kontekstas, erdvinė struktūra ir ilgalaikė vietos tradicija. Silpnėsi atvejai turi likti galimybėmis, o ne žemėlapių taškais, pateikiamais kaip nustatytos šventvietės.

9. Mirtis, laidosena ir pomirtinio gyvenimo sampratos

9.1 Materialūs duomenys

Laidosenos medžiaga yra viena produktyviausių sričių, kurioje galima lyginti rašytinius ir archeologinius šaltinius.

Romano Shiroukhovo tyrimai apie prūsų kapus Sembos pusiasalyje dokumentuoja X-XIII a. laidojimus su ginklais ir žirgų įranga, taip pat socialinės diferenciacijos bei kario statuso demonstravimo modelius (Shiroukhov 2012). Lietuvos archeologija taip pat fiksuoja sudėtingas kremacijos praktikas ir kintantį viduramžių laidosenos kraštovaizdį (Petrauskas 2017).

Šie tyrimai nepriklausomai nustato svarbius materialius faktus: struktūruotuose laidojimo kontekstuose buvo derinami žirgai, ginklai, pakinktai, kremuoti žmonių palaikai ir kiti daiktai.

Tai svarbu, nes rašytiniai kronikininkai taip pat aprašo mirusiuosius su įranga, žirgais, ginklais, drabužiais ar kitais turtais. Archeologija patvirtina, kad bent dalis šiuose pasakojimuose matomo materialaus pasaulio atitinka realią laidosenos praktiką, o nėra vien literatūrinis kūrinys.

9.2 Prasmės problema

Sunkiausias klausimas yra tai, ką šie daiktai reiškė.

Kronikininkas gali aiškinti, kad mirusiajam įranga buvo reikalinga tolesnei veiklai po mirties. Archeologija gali parodyti, kad daiktai buvo padėti ar sudeginti kartu su mirusiuoju, tačiau ji negali nepriklausomai patvirtinti būtent tokio paaiškinimo.

Šis skirtumas esminis. Vien žirgo buvimas nepasako, ar gyvūnas turėjo nešti mirusįjį pomirtiniame pasaulyje, žymėjo statusą, buvo auka, palydovas, viešo ritualo dalis, dovana ar kelių reikšmių derinys. Ginklų buvimas savaime neįrodo tikėjimo pomirtine karyba.

Rašytiniai šaltiniai vis dėlto suteikia pagrindą atsargesnei semantinei išvadai. Kristburgo sutartyje yra mirusiojo perėjimo į kitą amžių ar pasaulį vaizdinys. Livonijos eiliuotoji kronika ir Petras Dusburgietis daiktus bei socialinę tapatybę sieja su tolesniu egzistavimu taip, kad tai sunku paaiškinti vien materialiu papročiu.

Todėl geriausia dabartinė išvada yra sluoksniuota. Materialus laidosenos modelis yra labai patikimas. Aiškinimas, kad daiktai ir socialinis statusas turėjo reikšmę po mirties, taip pat gerai pagrįstas, tačiau ne toks tvirtas kaip pats archeologinis modelis.

9.3 Kremacija ir paprastų religinių žymenų pavojus

Kremacija dažnai laikoma akivaizdžiu pagoniškos tapatybės ženklu. Viduramžių baltų medžiaga neleidžia visais atvejais taikyti tokios paprastos lygybės.

Kremacijos praktikos skyrėsi laiku ir regionais, o kultūriniai pokyčiai nebūtinai iš karto sutapo su formaliu atsivertimu. Christianizacija buvo procesas, o ne vienkartinis perjungimas. Archeologinė praktika, politinė tapatybė ir religinė priklausomybė gali keistis skirtingu tempu.

Gedimino Petrausko XIII-XIV a. degintinių kapinynų tyrimai parodo, kad laidoseną verta traktuoti kaip sudėtingą regioninę ir socialinę reiškinį, o ne kaip dvejetainę religinę etiketę (Petrauskas 2017).

BAFES-R-001 atveju tai reiškia, kad kremacija gali prisidėti prie argumento apie religinę praktiką, tačiau negali viena pati įrodyti, kad konkretus kapas yra „pagoniškas“.

10. Žirgai, aukojimas ir ritualinis veiksmas

Žirgas užima ryškią vietą ir materialiuose, ir rašytiniuose duomenyse.

Archeologiniai tyrimai dokumentuoja žirgų kapus ir specialias žirgų laidojimo zonas Baltijos regione. Mindaugas Bertašius pabrėžė performatyviuos ir viešuos žirgų laidojimo aspektus, įskaitant laidojimo erdvės, kraštovaizdžio, atminties ir ritualinio veiksmo ryšį (Bertašius 2009). Prūsiška ir sembiška medžiaga taip pat rodo žirgų ir jų įrangos integravimą į elito bei laidosenos kontekstus (Shiroukhov 2012).

Rašytiniai šaltiniai keliuose situacijose aprašo aukojamąjį ar kitokį ritualinį žirgų naudojimą. Bendro reiškinio lygmeniu šie pasakojimai dera su nepriklausomais archeologiniais duomenimis: žirgai turėjo religinę ir ritualinę reikšmę, viršijančią kasdienį ūkinį naudojimą.

Duomenys nepatvirtina vienos standartinės baltų žirgo aukojimo ceremonijos.

Galėjo skirtis adresatas. Galėjo skirtis tikslas. Vieni kontekstai yra laidosenos, kiti kariniai, būrimo, atminimo ar aukojimo. Gyvūnas galėjo būti nužudomas, laidojamas, deginamas, demonstruojamas arba simboliškai atstovaujamas įranga. Regioninės praktikos galėjo dalytis panašiomis simbolinėmis temomis, nesudarydamos vienos ritualinės sistemos.

Šis skirtumas svarbus, nes žirgo tema ypač lengvai pernelyg suvienodinama. Didelė gyvūno vertė, karinė svarba, judumas ir socialinė simbolika darė jį tinkamą daugybei ritualinės raiškos formų. Bendras gyvūnas savaime nereiškia bendros liturgijos.

Stipriausia išvada todėl yra plati, bet istoriškai reikšminga: ritualinis žirgų naudojimas buvo tvirtai įsitvirtinęs kai kuriose viduramžių baltų pasaulio dalyse, o archeologija šiai išvadai suteikia nepriklausomą materialų pagrindą.

11. Žmonių aukojimas ir karo grobio problema

11.1 Žmonių aukojimas

Žmonių aukojimas yra viena sudėtingiausių temų, nes šaltinius dažnai rašė krikščionių priešininkai karo aplinkoje.

Naivus skaitymas kiekvieną kaltinimą gali paversti faktu. Lygiai taip pat naivi būtų priešinga reakcija, kai visi tokie pasakojimai iš anksto atmetami kaip propaganda. BAFES-R-001 mėgino išvengti abiejų kraštutinumų.

Pirmasis žingsnis buvo atskirti skirtingas pasakojimo kategorijas: grasinimus, įžadus, numatytas aukas, sutrukdytus veiksmus, egzekucijas ir epizodus, kuriuose kronikininkas nužudymą aiškiai aprašo kaip auką dievams.

Po tokio atskyrimo lieka keli pasakojimai, kuriuose belaisviai, anot teksto, iš tiesų nužudyti ritualiniame kontekste. Kai kuriuose fragmentuose vartojama aiški aukojimo kalba.

To pakanka, kad ritualinio žudymo egzistavimas kai kuriuose prūsų, lietuvių ir žemaičių kontekstuose būtų laikomas istoriškai tikėtinu. Tačiau to nepakanka dažniui, normalumui ar bendrai procedūrai nustatyti.

Karo kronikos neproporcingai dažnai fiksuoja kraštutinius įvykius. Kelių pasakojimų išlikimas gali atspindėti realią praktiką, literatūrinę atranką, institucinę atmintį arba visų šių veiksmų derinį. Svarbi ir šaltinių priklausomybė. Panašių epizodų negalima automatiškai laikyti nepriklausomais.

Labiausiai pagrindžiama išvada yra siaura: viduramžių šaltiniai ne kartą pasakoja apie įvykdytus ritualinius belaisvių nužudymus kai kuriose baltų grupėse, tačiau šios praktikos dažnis ir norminis statusas lieka nežinomi.

11.2 Vieno trečdalis motyvas

Livonijos eiliuotojoje kronikoje yra ritualinis pažadas, pagal kurį trečdalis grobio turi būti paskirtas dievams. Petras Dusburgietis mini susijusį dalijimą į trečdalį, siejamą su Criwe.

Skaitinis sutapimas dažnai laikytas fiksuotos religinės taisyklės įrodymu. Jis gali būti tokios taisyklės pėdsakas, tačiau argumentas silpnesnis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Livonijos eiliuotoji kronika vėliau nepateikia išsamaus pasakojimo, kuris patvirtintų visos pažadėtos programos įvykdymą. Dusburgietis rašė vėliau Teutonų ordino literatūriniame pasaulyje. Be to, vieno trečdalis turi platesnių viduramžių teisinių, literatūrinių ir simbolinių paralelių.

Todėl tyrimas skiria du teiginius.

Paprotys dalį karo grobio skirti dieviškoms galioms yra istoriškai tikėtinas.

Fiksuota tarpregioninė taisyklė, reikalaujanti lygiai vieno trečdalis ir susieta su standartine aukojimo procedūra, nėra nustatyta.

Šis skirtumas būdingas visam projektui. Tikėtinas religinis modelis gali išlikti pagrįstas net tada, kai pernelyg tiksli rekonstrukcija jo nebeatlaiko.

12. Romow ir Criwe

Nedaug fragmentų taip stipriai suformavo šiuolaikinį baltų religijos vaizdinį kaip Petro Dusburgiečio pasakojimas apie Romow ir Criwe.

Dusburgietis aprašo sakralinį centrą ir religinį autoritetą, kurio įtaka palyginama su popiežiaus įtaka. Vėlesni autoriai šį vaizdinį išplėtė. Šiuolaikiniuose perpasakojimuose Romow kartais tampa baltiškuoju Romos ar Vatikano atitikmeniu, o Criwe paverčiamas centralizuotos pagoniškos bažnyčios vadovu.

Šaltinis neleidžia tokio tikrumo.

Palyginimas su Roma ir popiežyste vartoja krikščionišką institucinę kalbą. Tai galėjo būti aiškinamoji analogija, retorinis būdas, politinis teiginys arba bandymas nepažįstamą autoritetą išversti į krikščioniui skaitytojui suprantamas kategorijas.

Vėlesnė Nicolauso von Jeroschino versija priklauso nuo Dusburgiečio ir todėl negali būti nepriklausomas liudijimas. Ankstyvųjų naujųjų laikų išplėtimus taip pat reikia tikrinti dėl priklausomybės prieš naudojant kaip papildomą patvirtinimą.

Šiuolaikiniai tyrėjai į šį fragmentą reagavo skirtingai. Vieni jį vertino labai skeptiškai, kiti mėgino ieškoti istorinio branduolio. Naujesnė Mažeikos analizė vertinga tuo, kad parodo, jog pasirinkimas nėra vien tarp „pažodinės tiesos“ ir „visiško išgalvojimo“ (Mažeika 2023).

BAFES-R-001 laikosi tokio pat atsargumo. Siauresnis istorinis branduolys išlieka galimas. Galėjo egzistuoti svarbi sakralinė ar susirinkimų vieta ir religinis autoritetas, kurio įtaka buvo platesnė už vieną šeimą ar kaimą. Pasakojimas galėjo išsaugoti realios institucijos atmintį, kuri vėliau perrašyta krikščioniškomis kategorijomis.

Tačiau nenustatyta visiems baltams bendra bažnyčia su centrine valdžia, katalikybei struktūriškai analogiška hierarchija ar universali valdžia visoms baltų tautoms.

Todėl posakis „baltų Vatikanas“ naudingas kaip vėlesnio istoriografinio vaizdinio apibūdinimas, o ne kaip patikimas XIII ar XIV a. pradžios faktas.

13. Łasickis ir šaltinių bazės plėtra ankstyvaisiais naujaisiais laikais

Jano Łasickio *De diis Samagitarum* turėjo milžinišką įtaką, nes atrodo pateikiantis tai, ko trūksta viduramžių šaltiniams: ilgą įvardytų dievybių ir antgamtinių būtybių sąrašą.

Tokią gausą būtina vertinti ypač atsargiai.

Tekstas parašytas XVI amžiuje, po ilgų christianizacijos ir socialinių pokyčių procesų. Jis fiksuoja medžiagą iš pasaulio, kuriame galėjo kartu egzistuoti senesnės tradicijos, krikščioniška praktika, vietiniai papročiai, namų ritualai, kalbiniai nesusipratimai ir mokslinė klasifikacija.

Pats sąrašas nevienalytis. Kai kurie vardai gali žymėti dievybes. Kiti gali būti dvasios, personifikuotos funkcijos, ritualiniai posakiai, namų būtybės, gamtos reiškiniai, profesiniai terminai, nesuprastos frazės arba redakcinės konstrukcijos.

Tai nedaro Łasickio beverčio. Priešingai, šaltinis itin svarbus savo laikotarpio religiniam ir liaudiškam pasauliui suprasti ir galimoms tęstinumo linijoms nustatyti. Jo vertė sumažėja tik tada, kai vidinė įvairovė išlyginama į vienodą panteoną.

Kiekvienas įrašas reikalauja atskiro atvejo analizės. Reikia klausti:

- Ar žodis kalbiškai suprantamas?
- Ar jis pasirodo kitur?
- Koks kontekstas: ritualinis, pasakojamasis, buitinis, agrarinis ar leksinis?
- Ar vardas paliudytas nepriklausomai?
- Ar bendrinis žodis ar frazė galėjo būti klaidingai perinterpretuoti kaip tikrinis vardas?
- Ar vėlesnis folkloras išsaugo susijusią figūrą ir, jei taip, koks chronologinis atstumas?

Šaltinių kritikos požiūriu Łasickio tekstas yra problemų rinkinys, o ne parengtas atsakymų raktas.

Šis klausimas taip pat parodo platesnę istoriografinę skirtį. Tokie sintetiniai darbai kaip Gintaro Beresnevičiaus sisteminė studija mėgina iš bendro korpuso rekonstruoti platesnes struktūras (Beresnevičius 2004). Naujesni šaltiniais grindžiami požiūriai, tarp jų Franciso Youngo angliška apžvalga, daugiau svorio suteikia istoriniams šaltiniams ir archeologijai bei atsargiau naudoja gerokai vėlesnę etnografiją kaip tiesioginį langą į ikikrikščionišką laikotarpį (Young 2025).

Šių požiūrių nebūtina laikyti priešais. Rekonstrukcija neišvengiama, jei istorikai nori peržengti citatų sąrašo ribas. Esminis klausimas yra tai, kaip aiškiai rekonstrukcija atskiriama nuo ją pagrindžiančių duomenų.

14. Vėlyvasis folkloras, tęstinumas ir rekonstrukcija

Vėlyvasis folkloras yra nepakeičiamas baltų kultūros istorijai. Kartu tai vienas pavojingiausių šaltinių, kai tyrimo klausimas susijęs su XIII amžiumi.

XIX ar XX a. užrašytas folkloras gali išsaugoti labai senus motyvus. Žodinė tradicija kartais būna konservatyvi. Ritualiniai įpročiai gali išlikti pasikeitus oficialiai religijai. Vietovardžiai gali saugoti atmintį. Krikščioniški ir ikikrikščioniški modeliai gali ilgai egzistuoti greta.

Nė viena iš šių galimybių savaime neįrodo tęstinumo.

Tarp viduramžių šaltinio ir vėlyvos folkloro fiksacijos yra šimtmečiai krikščioniško mokymo, vietinės reinterpretacijos, spaudos kultūros, antikvarinio domėjimosi, nacionalizmo, romantinės rekonstrukcijos, administracinių pokyčių, kalbos kaitos ir kontaktų su kaimyninėmis tradicijomis.

Todėl tęstinumą reikia pagrįsti duomenų grandinėmis. Vėlyvas motyvas ankstyvajai rekonstrukcijai tampa naudingesnis, kai turime tarpinių fiksacijų, stiprų kalbinį tęstinumą, kai praktiką sunku paaiškinti skolinimu arba kai archeologija pateikia nepriklausomą paralelę.

Be tokios atramos vėlyvasis folkloras pirmiausia liudija laikotarpį, kuriuo buvo užrašytas, ir to laikotarpio kultūrinę atmintį.

Tas pats principas taikomas šiuolaikinėms religinėms rekonstrukcijoms. Dabartiniai baltų pagonybės judėjimai, paveldo praktikos ir populiarios mitologijos yra svarbūs tyrimo objektai savaime. Jie dokumentuoja šiuolaikinę tapatybę, recepciją ir kūrybinį tęstinumą. Dabartinė jų reikšmė neįrodo kiekvieno naudojamo elemento senumo.

Šis skirtumas nėra religinio autentiškumo vertinimas. Šiuolaikinė tradicija gali būti prasminga net tada, kai dalis jos istorinės rekonstrukcijos yra nauja. Istorinė šaltinių kritika klausia kito dalyko: kaip anksti konkretų elementą iš tiesų galima dokumentuoti?

15. Ką galima atsakingai rekonstruoti?

Jei išlikę šaltiniai nepateikia pilnos sistemos, kokia rekonstrukcija vis dėlto įmanoma?

Atsakingą rekonstrukciją galima pradėti nuo kelių palyginti tvirtų teiginių.

Pirma, kelios baltų grupės pripažino daugiau nei vieną dievišką ar kulto galią. Politeistiniai religiniai pasauliai yra gerai pagrįsti.

Antra, kai kurios įvardytos figūros istoriškai labai tvirtos. Perkūnas yra aiškiausias ankstyvas lietuviškas pavyzdys. Curche patikimai įvardytas prūsiškame kulto kontekste. Andaj, Žvorūna ir Teliavelis priklauso svarbiai XIII a. lietuviškai tekstinei tradicijai, nors kiekvieno vardo interpretavimo sunkumas skiriasi.

Trečia, burtų metimas pasirodo daugiau nei viename regione ir šaltinių kontekste. Pagrįsta laikyti jį pasikartojančia baltų ritualine praktika, tačiau nereikia teigti buvus vieną standartinę techniką.

Ketvirta, ritualinė specializacija egzistavo. Duomenys patvirtina žmones su atpažįstamomis ritualinėmis funkcijomis, ypač laidosenos ir būrimo kontekstuose. Centralizuotos žynių sistemos jie nepatvirtina.

Penkta, šventos gamtinės vietos buvo religinio kraštovaizdžio dalis. Bendras reiškiny patvirtintas gerai, tačiau kiekvienos konkrečios vietos identifikavimas reikalauja atskiro duomenų rinkinio.

Šešta, laidosenos praktika struktūruotai siejo mirusiuosius su žirgais, ginklais, įranga ir kitais daiktais. Archeologija tvirtai patvirtina materialų modelį. Rašytiniai šaltiniai daro tikėtina, kad socialinis statusas ar veikla buvo siejami su egzistavimu po mirties, tačiau tikslas sampratas rekonstruoti sunkiau.

Septinta, žirgai turėjo ritualinę reikšmę, viršijančią kasdienį naudojimą. Duomenys rodo kelias su žirgais susijusių ritualų formas, o ne vieną universalią ceremoniją.

Aštunta, kai kurie viduramžių pasakojimai apie ritualinius nužudymus yra pernelyg konkretūs ir pasikartojantys, kad būtų automatiškai atmetami. Duomenys pagrindžia istorinę tikimybę tam tikruose kontekstuose, bet ne dažnį ar visuotinį paplitimą.

Devinta, regioninę įvairovę reikia laikyti šaltinių vaizdo ypatybe, o ne trūkumu, kurį būtina pašalinti. „Baltų religija“ gali būti naudinga lyginamoji kategorija, jei ji neištrina prūsiškų, lietuviškų, žemaitiškų, kuršiškų, žiemgališkų ir kitų skirtumų.

Iš šių teiginių galima formuoti platesnį modelį.

Ikikrikščioniškas baltų religinis pasaulis tikriausiai buvo sudarytas iš giminingų vietinių ir regioninių tradicijų, kurias siejo kalbinis paveldas, kai kurie ritualiniai modeliai ir persidengiančios dieviškumo sampratos, tačiau skyrė vardai, institucijos, socialinė organizacija ir vietinė sakralinė geografiija.

Šis modelis vizualiai mažiau patrauklus nei dievų lentelė su fiksuotomis funkcijomis. Istorikai jis tikėtinesnis, nes leidžia vienu metu egzistuoti kultūriniam giminingumui ir vietinei įvairovei.

Duomenys nereikalauja manyti, kad egzistavo vieninga teologija. Viduramžių visuomenių religija neprivalėjo būti susisteminta taip, kaip tikisi šiuolaikiniai žinynai. Ritualinė praktika, giminystė, politinė valdžia, sezoniniai ciklai, karas, laidosena ir sakralinis kraštovaizdis galėjo būti susiję be centrinės institucijos, apibrėžiančios oficialų mokymą.

16. Ribotumai ir atviri klausimai

Pirmasis tyrimų ciklas gerokai patikslino duomenų žemėlapi, tačiau keli ribotumai tebėra esminiai.

16.1 Fragmentiški ir išoriniai rašytiniai duomenys

Išlikę tekstai nebuvo parašyti tradicijų dalyvių siekiant išsaugoti savo religiją. Krikščionių autoriai atrinko tai, kas jiems atrodė svarbu. Kariniai ir misionieriški kontekstai ypač išryškina konfliktą,

atsivertimą, aukojimą ir neįprastus papročius. Kasdienė namų religija galėjo likti menkai matoma. Todėl šaltinio tykla nėra nebuvimo įrodymas.

16.2 Regioninė įvairovė

Duomenys kilę iš skirtingų tautų, laikotarpių ir politinių aplinkybių. Bendras baltų kultūrinis fonas leidžia lyginti, bet nepateisina automatinio vietinės institucijos ar dievybės funkcijos perkėlimo iš vieno regiono į kitą.

16.3 Šaltinių priklausomybė

Visa priklausomybių schema nėra atkurta. Kai kurie ryšiai įrodomi, kiti tik galimi. Todėl projekte vengta panašius rašytinius teiginius laikyti visiškai nepriklausomais, jei tam nėra rimto pagrindo.

16.4 Specializuoti kalbiniai klausimai

Kelios pagrindinės problemos yra filologinės: Curche etimologija, Diviriks ir Perkūno santykis, Nunadievis ir Andaj galimas tapatumas, Medeinos ir Žvorūnos santykis, istorinė Teliavelio kilmė.

BAFES-R-001 lygina specialistų argumentus, bet nepretenduoja pakeisti istorinės baltistikos, paleografijos ar diplomatikos. Kai kalbiniai duomenys ginčijami, istorinė išvada turi išlikti atitinkamai atsargi.

16.5 Archeologinių duomenų semantika

Materialūs duomenys leidžia labai tiksliai nustatyti modelius. Jiems priskiriama reikšmė paprastai yra mažiau patikima. Todėl projektas atskiria materialias išvadas nuo kosmologinių interpretacijų.

16.6 Retų ar kraštutinių praktikų dažnis

Ryšiausias pavyzdys yra žmonių aukojimas. Keli pasakojimai gali pagrįsti praktikos tikimybę, tačiau neatsako, ar ji buvo dažna, išimtinė, susijusi tik su karu, politiškai simbolinė ar būdinga tik tam tikriems laikotarpiams ir grupėms.

16.7 Romow ir institucinė religija

Istorinis Romow ir Criwe tradicijos branduolys lieka neišspręstas. Tolesni tyrimai turėtų derinti tekstų kritiką, politinį kontekstą, geografiją ir vėlesnės recepcijos istoriją, nelaikant vėlesnių papildymų nepriklausomais ankstyvais liudijimais.

16.8 Teliavelis

Teliavelis lieka viena perspektyviausių tolesnio tyrimo temų. Vardas yra ankstyvas ir patikimas tekstinis faktas. Kalvio ir Saulės pasakojimas taip pat tvirtai priklauso Chronografui. Neaišku tai, kiek šio aprašymo atspindi vietinę religinę tradiciją ir kiek galėjo būti suformuota kompiliatoriaus literatūrinės aplinkos.

16.9 Tęstinumo ir rekonstrukcijos riba

Vėlyvasis folkloras gali išsaugoti ankstyvą medžiagą, tačiau tęstinumo stiprumas skiriasi nuo motyvo prie motyvo. Ateities tyrimai turėtų telktis į konkrečias perdavimo grandines, o ne vartoti „folklorą“ kaip vieną nediferencijuotą senovinių duomenų masę.

17. Išvada

Pirmasis BAFES-R-001 tyrimų ciklas prasidėjo nuo paprasto klausimo, kuris pasirodė naudingesnis už bandymą atkurti pilną religiją: ką išlikę šaltiniai iš tiesų leidžia mums pasakyti?

Jie leidžia pasakyti gana daug.

Kelios viduramžių baltų religinės tradicijos buvo politeistinės istoriškai prasminga šio žodžio prasme. Įvardytos dieviškos ir kulto figūros iš tiesų yra ankstyvuose tekstuose. Perkūnas turi stiprų ankstyvą patvirtinimą keliuose šaltinių kontekstuose. Curche patikimai priklauso XIII a. prūsiškam kultiniam kontekstui. Teliavelis, Andaj ir Žvorūna priklauso ankstyvai lietuviškai tekstinei tradicijai, kurią šiandien galima tikrinti remiantis kritiniais rankraščių tyrimais.

Burtų metimas pasirodo ne kartą. Ritualo specialistų egzistavimas istoriškai tikėtinas. Šventos gamtinės vietos gerai patvirtintos kaip bendras reiškinys. Archeologija liudija sudėtingus laidosenos modelius su žirgais, ginklais ir įranga. Ritualinis žirgų naudojimas patikimai nustatytas. Viduramžių kronikose yra keli pasakojimai apie įvykdytus ritualinius belaisvių nužudymus, kurių negalima atsakingai atmesti kaip visos kategorijos, nors jų dažnis lieka nežinomas.

Šaltiniai taip pat parodo, ko nereikėtų lengvai teigti.

Jie nepateikia vieno fiksuoto visiems baltams bendro panteono. Jie neįrodo bendros valstybinės religijos su viena hierarchija. Jie nepatvirtina centralizuotos žynijos. Jie neleidžia kiekvieno vėlyvesnio dievų sąrašo laikyti XIII a. išlikusia sistema. Jie nepaverčia Romov dokumentuotu baltų Vatikanu. Jie nepadaro kiekvienos *alkos* įrodyta senovine šventvieta. Jie neleidžia kiekvieno žirgo kapo aiškinti tuo pačiu tikėjimu.

Svarbiausia išvada yra metodologinė. Istorinė rekonstrukcija stipriausia tada, kai neapibrėžtumas lieka matomas.

Išlikę duomenys patvirtina giminingų, bet regionškai įvairių religinių tradicijų šeimą. Šios tradicijos dalijosi kai kuriomis sampratomis ir praktikomis, o kitais atžvilgiais skyrėsi. Jų istoriją keitė karas, valstybių formavimasis, christianizacija, rašytinė tradicija ir vėlesnė kultūrinė atmintis. Naudinga rekonstrukcija turi išlaikyti šiuos sluoksnius, o ne sujungti juos į vieną belaikę sistemą.

Taip gaunamas nepilnas, bet ne tuščias vaizdas. Jis mažiau tvarkingas nei šiuolaikinių diagramų panteonai ir būtent dėl to istoriškai patikimesnis. Fragmentai neleidžia atkurti autoritetingos senovės baltų teologijos. Tačiau jie leidžia disciplinuotai aprašyti vardus, praktikas, vietas, ritualines funkcijas, laidosenos modelius ir pasikartojančias religines formas.

Būtent šiame lygmenyje BAFES-R-001 laiko duomenis stipriausiais.

A priedas. Duomenų santrauka

Tema	Stipriausi duomenys	Dabartinis vertinimas	Pagrindinis atsargumas
Politeizmas	Keli ankstyvi dievų daugiskaitos ir įvardytų figūrų paminėjimai	Tvirtai pagrįstas kelioms baltų tradicijoms	Nereikia vieno fiksuoto panteono
Perkūnas	Livonijos eiliuotoji kronika ir 1262 m. Chronografas	Stiprus ankstyvas paliudijimas	Tikslus rangas ir visa vėlyvoji mitologija nenustatyti
Teliavelis	Haličo-Voluinės metraštis ir Chronografo tradicija	Vardas tvirtai paliudytas; kalvio ir Saulės aprašymas tekstologiškai patikimas	Literatūrinė įtaka aprašymui lieka galima
Curche	1249 m. Kristburgo sutartis	Patikimas kultinis kontekstas po derliaus nuėmimo	Tikslī funkcija ir etimologija neaiškios
Dievybių vardų tapatinimai	Ankstyvų lietuviškų sąrašų palyginimas	Kelios tikėtinos hipotezės	Tiesioginės tapatybės viduramžių tekstuose nenurodytos
Burtų metimas	Henrikas Latvis, Livonijos eiliuotoji kronika, Petras Dusburgietis	Stiprus tarpregioninis modelis	Viena standartinė technika nenustatyta
Ritualo specialistai	Tulissones/Ligaschones ir blūtekirl epizodas	Specializuotos ritualinės funkcijos tvirtai pagrįstos	Visų baltų žynių luomas neįrodytas
Šventos vietos	Viduramžių rašytiniai šaltiniai ir tarpdisciplininiai vietų tyrimai	Šventas gamtinis kraštovaizdis gerai pagrįstas	Kiekvienai vietai reikia atskiro duomenų rinkinio
Laidosenos medžiaga	Rašytiniai pasakojimai ir archeologija	Žirgai, ginklai, įranga ir kremacijos modeliai gerai patvirtinti	Archeologija viena pati neatskleidžia tikslų tikėjimų
Ritualinis žirgų naudojimas	Rašytiniai ir archeologiniai duomenys	Tvirtai pagrįstas kaip bendras reiškinys	Universali ceremonija ar reikšmė nenustatyta
Žmonių aukojimas	Keli viduramžių pasakojimai apie įvykdytus ritualinius nužudymus	Istoriškai tikėtinas kai kuriuose kontekstuose	Dažnis, reguliarumas ir visuotinumas nežinomi
Trečdalis karo grobio	Livonijos eiliuotoji kronika ir Petras Dusburgietis	Galimas istorinis dalies grobio skyrimo paprotys	Fiksuota vieno trečdalis taisyklė nenustatyta
Romow/Criwe	Petras Dusburgietis	Svarbus istorinis tekstas; ribotas istorinis branduolys galimas	Centralizuoto „baltų Vatikano“ modelis neįrodytas
Łasickis	XVI a. žemaitiškasis katalogas	Vertingas nevienalytis šaltinis	Ne kiekvienas įrašas būtinai yra senovės dievybė
Vėlyvasis folkloras	XIX ir XX a. užrašai	Esminis vėlesnei tradicijai ir galimo tęstinumo tyrimams	Negalima automatiškai perkelti į viduramžius

Literatūra

Pirminiai ir ankstyvieji šaltinių leidimai

- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Henry of Livonia. *Heinrici Chronicon Livoniae*. 2nd ed., edited by Leonid Arbusow and Albert Bauer. Hannover: Hahn, 1955.
- Łasicki, Jan. *De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*. 1582.
- Livländische Reimchronik*. Edited by Leo Meyer. Paderborn, 1876.
- Polnoe sobranie russkikh letopisei*. Vol. II. 2nd ed. St Petersburg, 1908. Leidinyje yra Haličo-Voluinės metraštis.
- Preußisches Urkundenbuch*. Vol. I/1, no. 218. Königsberg, 1882. 1249 m. Kristburgo sutartis.
- Peter of Dusburg. *Chronicon terrae Prussiae*. Edited by Max Toeppen, in *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 1, 3-219. Leipzig: S. Hirzel, 1861.

Šiuolaikiniai tyrimai

- Baronas, Darius, and S. C. Rowell. 2015. *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004. *Lietuvių religija ir mitologija: sisteminė studija*. Vilnius: Tyto alba.
- Bertašius, Mindaugas. 2009. "Horse Graves, Sacrifice, and the Performers of Public Rituals." *Archaeologia Baltica* 11: 305-313.
- Kregždys, Rolandas. 2012. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Laurinkienė, Nijolė. 1996. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lemeškin, Ilja. 2009. *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas: pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Mažeika, Rasa. 2023. "Morality Tale or Attempt at Reportage? Yet Another Look at Peter von Dusburg's Description of the Prussian Pagan Religion." *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 44: 99-120. <https://doi.org/10.15181/ahuk.v44i0.2573>.
- Petrauskas, Gediminas. 2017. "Mirusiųjų deginimo paprotys viduramžių Lietuvoje: kompleksinis požiūris į XIII-XIV a. degintinius kapinynus." *Lietuvos archeologija* 43: 175-216.
- Rowell, S. C. 1994. *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Shiroukhov, Roman. 2012. "Prussian Graves in the Sambian Peninsula, with Imports, Weapons and Horse Harnesses, from the Tenth to the 13th Century: The Question of the Warrior Elite." *Archaeologia Baltica* 18: 224-255. <https://doi.org/10.15181/ab.v18i0.73>.
- Szczepański, Seweryn. 2017. "Traktat dzierzgoński (1249 r.) a elementy religijności Prusów." *Tabularium Historiae* 2: 77-100. <https://doi.org/10.34767/TH.2017.02.04>.
- Vaitkevičius, Vyintas. 2003. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Young, Francis. 2025. *Pre-Christian Baltic Religion and Belief*. Amsterdam: ARC Humanities Press.
-

Apie BAFES

Baltijos folkloro ir ezoterikos tyrimų asociacija (BAFES) yra Lietuvoje registruota tyrimų asociacija, kurios veiklos sritys apima folklorą, liaudies tikėjimus, ikikrikščioniškas religines tradicijas, magijos ir ezoterizmo istoriją, sapnus ir susijusius Baltijos regiono kultūros reiškinius.

BAFES skiria dokumentuotus istorinius duomenis, mokslinę interpretaciją, hipotezę, vėlyvesnę tradiciją ir šiuolaikinę rekonstrukciją. Darbinė tyrimų medžiaga gali likti vidinė, o užbaigti vieši tyrimai skelbiami bafes.org.

bafes.org

info@bafes.org

© 2026 Baltijos folkloro ir ezoterikos tyrimų asociacija.

Licencija CC BY 4.0, jei nenurodyta kitaip.